

Almut Bues (Warszawa)

Polityka papieska wobec pierwszego bezkrólewia w Polsce

Okresy bezkrólewia w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI wieku stanowiły w wielu aspektach — polityki zagranicznej, wewnętrznej, religijnej — istotne etapy w dziejach państwa polsko-litewskiego, obfitujące w napięcia i niepokoje polityczne, które przyciągały uwagę zagranicznych dworów monarszych, w szczególności zaś cesarskiego i papieskiego. Dobrym przykładem tego jest działalność w cesarskiej służbie dyplomatycznej podczas pierwszych bezkrólewi byłego biskupa Pécsu, konwertyty Andrzeja Dudycza.

Podczas gdy działalność cesarskiej dyplomacji w trakcie pierwszego bezkrólewia doczekała się licznych opracowań, to polityka papieska wobec Rzeczypospolitej w tym okresie była badana do tej pory jedynie marginalnie¹. Skłaniać to musi do dokładniejszego przyjrzenia się temu zagadnieniu.

Pierwszy legat papieski Zaccaria Ferreri przybył do Polski w 1519 roku². Misji tej przyświecał zamiar kurii papieskiej wzmocnienia północno-wschodniego pogranicza katolicyzmu w Europie i uczynienia z monarchii Jagiellonów „antemurale christianitatis”. Dzieje stałej nuncjatury w Polsce biorą swój początek w 1555 roku wraz z nominacją na nuncjusza weneccjanina Alvise Lippomano przez papieża Juliusza III³. Miała ona, podobnie jak późniejsza nuncjatura w Kolonii, służyć stabilizacji i ugruntowaniu pozycji Kościoła katolickiego zagrożonego postęпами protestantyzmu — w epoce gdy szlachta polska coraz częściej zwracała swe sympatie ku ideom reformacyjnym, król zaś nie występował bynajmniej w roli żarliwego poplecznika katolicyzmu nosząc się z myślami powołania Kościoła narodowego.

Już w 1566 roku w instrukcji dla Giulia Ruggieriego widoczne jest wyraźne zainteresowanie kurii rzymskiej coraz bardziej aktualną kwestią następstwa tronu w Polsce⁴. Kardynał Giovanni Francesco Commendone był wielokrotnie, po raz ostatni przed śmiercią króla w końcu 1571 roku, także z tego właśnie powodu wysyłany w misjach

¹ A. Bues, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron während des Ersten Interregnums in Polen 1572/73*, Wien 1984, s. 134–149 (Dissertationen der Universität Wien 163). Panu dr Igorowi Kąkolewskiemu dziękuję za przekład niniejszego artykułu.

² Por. instrukcję z 1 listopada 1519: H. D. Wojtyśka CP (ed.), *Zacharias Ferreri (1519–1521) et nuntii minores (1522–1553)*, Acta Nuntiaturae Polonae, II, Romae 1992, nr 9, s. 14–17.

³ H. D. Wojtyśka CP (ed.), *Aloisius Lippomano (1555–1557)*, Acta Nuntiaturae Polonae, III/1, Romae 1993, nr 1, s. 3n.

⁴ T. Glemma i S. Bogaczewicz (ed.), *Iulius Ruggieri (1565–1568)*, Acta Nuntiaturae Polonae, VI, Romae 1991, nr 4, s. 8–16, tutaj s. 15.

specjalnych nad Wisłę⁵. Nominacja na nuncjusza biskupa Mondovi Vincenzo Lauro latem 1572 roku (25 lipca)⁶ zbiegła się w czasie z wygaśnięciem męskiej linii Jagiellonów wraz z bezpotomną śmiercią Zygmunta Augusta (7 lipca) — i w konsekwencji wprowadzeniem zasady wolnej elekcji — a także z początkiem pontyfikatu nowego papieża Grzegorza XIII (14 maja 1572 roku).

Arcybiskupowi Jakubowi Uchańskiemu, który już w latach sześćdziesiątych popadł w konflikt z kurią rzymską, jako interrexowi nie udało się przeforsować żadnych znaczących reform w duchu trydenckim w rozbitej wyznaniowo Rzeczypospolitej. Na mocy ugody sandomierskiej szlachta ewangelicka i katolicka zgodziła się rozwiązywać przyszłe rozbieżności na drodze pokojowej. Owa „confederazione maledetta”⁷ była później przez całe dziesięciolecie zwalczana przez kurię rzymską. W tej sytuacji przed nuncjuszami papieskimi otwierało się zadanie, jak to określił Gottfried Schramm, „stworzenia [jakby] drugiego, obok metropolii gnieźnieńskiej, ośrodka zwierzchności kościelnej”⁸.

Vincenzo Dal Portico, nuncjusz w Polsce w latach 1568–1573, w opinii kurii okazał się niezdolny do pełnienia powierzonej mu misji. W tej sytuacji Giovanni Francesco Commendone jako *legatus a latere* do października 1573 roku miał stać się faktycznym reprezentantem polityki papieskiej w Rzeczypospolitej. Podobnie jak nuncjusz w Wiedniu, Giovanni Dolfin, tak samo Dal Portico w Polsce nie był informowany przez sekretariat stanu o rzeczywistym biegu polityki papieskiej. Z kolei desygnowany na nuncjusza w Polsce Lauro przebywał chwilowo najpierw we Włoszech, później zaś w Paryżu. Na pewien czas zatem jedynym oficjalnym przedstawicielem polityki papieskiej w Polsce w dobie pierwszego bezkrólewia stał się sekretarz Commendonego, Antonio Maria Graziani⁹.

Przy tak często zmieniających się na scenie dyplomatycznej aktorach, przy nadzwyczaj nieprecyzyjnych i opieszale wobec szybkiego tempa wydarzeń docierających dyrektywach z Rzymu, przy stałych zmianach organizacyjnych i personalnych w watykańskim sekretariacie stanu — tak np. odpowiedzialny za sprawy polskie sekretarz Giovanni Battista Mazza di Canobio został dopiero co przez papieża wezwany z Bolonii¹⁰ — biorąc to wszystko pod uwagę trudno na pierwszy rzut oka doszukać się jakiejś wyrazistej linii w polityce papieskiej wobec Polski.

Po stronie papieskiej myślano początkowo o poparciu kandydatury do polskiego tronu władcy katolickiego z dynastii habsburskiej. Wspierając apetyty Habsburgów żywiono nadzieję skłonienia Maksymiliana II do obiecywanego przezeń już od dawna

⁵ Dotarł on do Polski 13 grudnia 1571: J. Rainer (ed.), *Nuntius G. Delfino und Kardinallegat G. F. Commendone 1571–1572, Nuntiaturlberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken*, II, 8, Graz, Köln 1967 [odtąd: NBD II, 8], nr 100, s. 208; por. też nr 69, s. 149–151. Celem jego misji było zbadanie problemu następstwa tronu, por. list Karnkowskiego do Hołzjusza, Włocławek 9 lutego 1572: Biblioteka Czartoryskich Kraków, rkps 308, fol. 358.

⁶ M. Korolko i H. D. Wojtyśka CP (ed.), *Vincentius Lauro (25 VII 1572–30 IX 1574)*, Acta Nuntiaturae Poloniae, IX, 1, Romae 1994 [odtąd: ANP IX, 1], nr 1. s. 3n.

⁷ Np. Montalto do Di Capua, Rzym 8 kwietnia 1589: Archivio Segreto Vaticano. Segreteria di Stato, Nunziatura di Polonia 23, fol. 332 [odtąd: AV, Pol.].

⁸ G. Schramm, *Der polnische Adel und die Reformation 1548–1607*, Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abt. Universalgeschichte 36, Wiesbaden 1965, s. 95n., s. 209.

⁹ Por. Commendone do Gallia, Kraków 19 października 1573: AV, Pol. 3, fol. 456. Dokument dotyczący odwołania Grazianiego nosi datę 27 lutego 1574: ANP IX, 1, nr 76, s. 151n.

¹⁰ A. Bues (ed.), *Nuntiaturl Giovanni Dolfins (1573–1574)*, Nuntiaturlberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, III, 7, Tübingen 1990 [odtąd: NBD III, 7], s. XXVIII.

przystąpienia do ligi antyosmańskiej¹¹. Jeszcze przed śmiercią Zygmunta Augusta Commendone otrzymał poruczenie działania na rzecz kandydatury syna cesarskiego, przy jednoczesnym unikaniu zaprzepaszczenia dzieła unii lubelskiej 1569 roku¹².

Linia ta zgadzała się z dotychczasową, przychylną Habsburgom, polityką prowadzoną przez Dal Portico i poparciem habsburskiej kandydatury przez większość polskich biskupów¹³. Rozbieżności między wewnętrzną a rzymską polityką kościelną miały wkrótce wyjść na jaw. Dal Portico nie chciał zostać tak łatwo zepchnięty na drugi plan przez papieskiego legata i w dalszym ciągu prowadził swoją własną politykę¹⁴. Także tacy dostojnicy kościoła, jak kanonik krakowski Łukasz Podolski czy biskupi poznański i płocki Adam Konarski i Piotr Myszkowski, pozostali do końca orędownikami kandydatury habsburskiej¹⁵.

Po otrzymaniu wiadomości o śmierci ostatniego z Jagiellonów¹⁶ legat papieski zwyraźnie prosił papieża o breve „con ordine solo di procurare una buona elettione ... et senza alcuna menzione di casa d’Austria, perché non è hora et tempo di scoprirsi...”¹⁷. Jednakże już w tym samym czasie doszło do pewnych rozbieżności z cesarzem. Maksymilian II zlecał swym posłom w Polsce, V. Rožmberkovi i V. Pernštejnowi, naradzić się z Commendonem i dodawał z naciskiem: „Ita in hoc ipso cautissime procedent”¹⁸.

Wkrótce potem Commendone donosił po raz pierwszy o „pratiche d’Angiò fratello del re di Francia”¹⁹. Jeszcze przed tą relacją nuncjusz papieski w Paryżu, Antonio Maria Salviati, otrzymał polecenie od sekretarza stanu, by zachęcać króla francuskiego — rzecz jasna w tajemnicy — do starań o poparcie ze strony papieża posiadającego w Polsce znaczne wpływy²⁰. Miesiąc później przesłano do Paryża wiadomość, że Commendone otrzymał polecenie działania na rzecz kandydatury Hen-

¹¹ Utworzenie ligi przeciwko państwu osmańskiemu leżało Grzegorzowi XIII szczególnie na sercu na początku jego pontyfikatu. *Discorso sopra la natura di Gregorio XIII fatto l’anno 1573*: Archivio Doria Landi Pamphili Roma, rkps 89, fol. 551. Por. Grzegorz XIII do Commendonego, Rzym 17.05.1572: H. Goetz (ed.), *Nuntiatum Giovanni Delfinos (1572–1573)*, Nuntiatgeberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken, III,6, Tübingen 1982 [odtąd: NBD III,6], nr * 1, s. 415n.

¹² Gallio do Commendonego, Rzym 31 maja 1572: AV, Pol. 172, fol. 6. Na temat jego rokowań ze szlachtą litewską por. Commendone do Gallia, Tyniec 12 lipca 1572: AV, Pol. 2, fol. 56.

¹³ Jako jedyny, wypowiedział się od samego początku przeciwko Habsburgom biskup kujawski Stanisław Karnkowski. Por. Cyrus do Maksymiliana II, Knyszyn 21 lipca 1572: Wiedeń, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Polonica [odtąd: HHSStA, Pol.] 17, fol. 64.

¹⁴ Upomnienia z Rzymu Gallio do Dal Portica, Rzym 6 września 1572: AV, Pol. 172, fol. 31; 27 września 1572: AV, Pol. 172, fol. 36; 15 listopada 1572: AV, Pol. 172, fol. 50. Por. H. Biaudet, *La Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVIe siècle. I. Origines et époque des relations non officielles 1570–1576*, Paris 1906–1907, s. 227.

¹⁵ Por. Rožmberk i Pernštejn do Maksymiliana II, Łowicz 10 maja 1573: Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Ferdinandica 128, fol. 196.

¹⁶ Wiadomość o śmierci króla Zygmunta Augusta dotarła do Rzymu 27 lipca 1572 roku: NBD III,6, nr 28, s. 73–75.

¹⁷ Commendone do Gallia, Sulejów 26 lipca 1572: AV, Pol. 2, fol. 66. Por. wskazówki Gallia do Commendonego, Rzym 30 lipca 1572: „a procurare che si faccia elettione d’un re che sia catholico et di quelle migliori qualità che ha di bisogno lo stato infelice di quel regno. La mira di S.^e saria veramente che fusse eletto un figlio de l’imperatore”. NBD III,6, nr * 14, s. 447–449.

¹⁸ Instrukcja dla Rožmberka i Pernštejna, Wiedeń 2 sierpnia 1572: HHSStA, Pol. 17, fol. 1–22.

¹⁹ Commendone do Gallia, Sulejów 6 sierpnia 1572: AV, Pol. 2, fol. 84.

²⁰ Gallio do Salviatiego, Rzym 11 sierpnia 1572: P. Hurtubise (ed.), *Correspondance du nonce en France Antonio Maria Salviati (1572–1578)*, Acta Nuntiatuariae Gallicae 12 i 13, Paris 1975 [odtąd: ANG 12 i 13], 12, nr 36, s. 187.

ryka III Walezego²¹, co nie było sprzeczne ze wcześniej udzielonymi mu wskazówkami. W Rzymie opowiadano się w tym momencie skrycie za kandydatem francuskim, na wszelki wszakże wypadek dopuszczając do myśli również i alternatywę rakuską. Ta niezbyt wyraźna linia polityczna była dość dezorientująca i mogła nastrożać rozmaite komplikacje²².

Nuncjusza w Polsce nie poinformowano o nowym kursie, który zaczął przeważać w polityce papieskiej kurii, zalecając mu jedynie — „*stando sempre ben unito et d'accordo col legato, il quale sa la mente et intenzione di Sua Santità, et secondo quella ognuno ha da caminare*”²³. Bezwzględne odwołanie nuncjusza, jak myślano w Rzymie, zaszkodziłoby raczej niż pomogło²⁴. Giovanniego Dolfina, również nie wtajemniczonego w meritum sprawy, powiadomiono w Wiedniu, iż cesarz ma „*veramente causa di restar satisfatto de l'opera [di] esso legato...*”²⁵. Dalsze pisma z Rzymu adresowane do niego, a dotyczące kwestii następstwa tronu w Polsce, były nader wymijające i w rzeczy samej niewiele mówiące²⁶.

Sytuacja w Polsce nie przedstawiała się dla cesarza zbyt pomyślnie. Niezręczności habsburskich posłów rzucały się w oczy. Z łatwością można było zauważyć, iż kandydatura rakuska znajdowała tutaj niewielu popleczników. W Rzymie także wyraźnie dostrzegano przyjętą przez Maksymiliana taktikę zwlekania z przystąpieniem do ligi antytureckiej, choć nuncjusz Dolfin starał się w tym przypadku brać cesarza w obronę²⁷.

Na początku listopada 1572 roku Commendone otrzymał z Rzymu nowe instrukcje, wedle których winien odąd usilnie wspierać kandydaturę francuską²⁸. Na dworze paryskim skarżono się zapewne jednak na jego niezbyt jednoznaczne działania w Polsce w tej materii, skoro papieski sekretarz stanu czuł się zobowiązany usprawiedliwiać w Paryżu pochyniania legata²⁹.

Jeśli nawet Commendone postępowałby z całą ostrożnością, „*che l'imperatore non havrà causa di dolersi*”³⁰, to i tak zmiana polityki papieskiej nie mogła pozostać

²¹ „È vero che S. S.à havea già per prima ordinato al Legato che favorisse un figliuolo del'Imperatore, ma con tutto ciò quest'ordine non sarà contrario a l'altro, perché s'intenda che l'Imperatore non ha troppo buono di questo negotio, et in al caso il Legato favorirà tanto più gagliardamente Mons. d'Angiù”. Gallio do Salviatego, Rzym 5 września 1572: ANG 12, nr 56, s. 227n. Por. Gallio do Commendonego, Rzym 20 września 1572: AV, Pol. 172, fol. 30.

²² Np. Commendone do Gallia, Sulejów 3 października 1572: AV, Pol. 2, fol. 165; Commendone do Gallia, Sulejów 17 października 1572: AV, Pol. 2, fol. 173; Commendone do Gallia, Sulejów 6 listopada 1572: AV, Pol. 2, fol. 193.

²³ Gallio do Dal Portico, Rzym 27 września 1572: AV, Pol. 172, fol. 36. Gallio do Dal Portico, Rzym 15 listopada 1572: AV, Pol. 172, fol. 50; Commendone do Gallia, Sulejów 17 października 1572: AV, Pol. 2, fol. 173.

²⁴ Gallio do Commendonego, Rzym 6 grudnia 1572: AV, Pol. 172, fol. 59; por. Graziani do Commendonego, s.l. 20 września 1572: AV, Pol. 2, fol. 142.

²⁵ Gallio do Dolfina, Rzym 27 września 1572: NBD III,6, nr 58, s. 145–147.

²⁶ „Ma spera in Dio, che vi havrà posta la man sua et havrà fatto quello che non ha possuto far la diligenza et il consiglio humano”. Gallio do Dolfina, Rzym 18 października 1572: NBD III, 6, nr 67, s. 167n. Por. Gallio do Dolfina, Rzym 25 października 1572: NBD III,6, nr 72, s. 173n.

²⁷ Dol in do Gallia, Bratysława 26 października 1572: NBD III,6, nr 74, s. 176–180.

²⁸ Gallio do Commendonego, Rzym 2 listopada 1572: AV, Pol. 172, fol. 40. Także Gallio do Salviatego, Rzym 3 listopada 1572: ANG 12, nr 89, s. 299n.

²⁹ „I' quale è ben vero che da principio ha favorito il figliulo del'Imperatore, ma dopo che haverà havute l'altre commissioni son sicuro che haverà mutato registro, et forse a questa hora Madama Regente ne haverà havuta la nuova”. Gallio do Salviatego, Rzym 3 listopada 1572: ANG 12, nr 89, s. 299n.

³⁰ Gallio do Commendonego, Rzym 2 listopada 1572: AV, Pol. 172, fol. 40. Dolfin przesłał to pismo dalej w wielkiej tajemnicy. Dolfin do Gallia, Wiedeń 12 listopada 1572: NBD III,6, nr 83, s. 195–198.

w Wiedniu niezauważona. Dolfin donosił o krążących na dworze plotkach, jakoby Commendone faworyzował Henryka III Walezego³¹. Maksymilian II poczuł się nawet zmuszony z tego powodu do interwencji przez swego posła u samego papieża³². W odpowiedzi otrzymał zapewnienie, że papież „udzielił [Commendonemu] wyrażnego poruczenia, iż tenże winien w tej sprawie cały swój autorytet wykorzystać i wszystko uczynić, co byłoby możliwe...”³³. Również w swej pisemnej odpowiedzi adresowanej do cesarza papież Grzegorz XIII zapewniał, „ut omni studio atque opera uteretur, ut tua potentia isto etiam regno augetur”³⁴. Z kolei legat papieski w Polsce otrzymał datowane tego samego dnia polecenie dalszego wspierania kandydatury Henryka III Walezego³⁵. Zarazem proszono Paryż o zachowanie na przyszłość większej dyskrecji w tej sprawie³⁶.

Cesarz powiadał swych posłów, iż Commendone nuncjuszowi w Wiedniu „wygotował wręcz gwałtowne pismo [ain vast heftig schreiben] i nie tylko przeproszał z powodu podejrzenia, które nań padło, lecz także wielce się użalał, iż z nim podobnej korespondencji nie utrzymywano”³⁷; Maksymilian natomiast sądził, iż „tak wielokrotne przeproszanie i uroczyste zapewnianie” jest rzeczą wysoce podejrzaną³⁸. Natomiast Commendone w swym liście usprawiedliwiającym podkreślał, że on sam jako legat papieski chciał, musiał zachowywać się neutralnie, papież zaś musi przecież być „padre comune di tutti”, i że gra nade wszystko toczy się o jedność Kościoła katolickiego³⁹. Zarzucał przy tym cesarskim posłom, iż nie byli gotowi z nim współpracować i że nie został on poinformowany o cesarskich planach.

Jak bardzo obydwie strony, tak habsburska, jak i francuska, były zdezorientowane co do polityki papieskiej, można wywnioskować na przykład z pisma Salviatiego, w któ-

³¹ Dolfin do Gallia, Wiedeń 21 listopada 1572: NBD III,6, nr 87, s. 205–208. Nuncjuszowi także wydawało się, „che in S. M.^e vi sia qualche sospetto, che S. S.^e non vadi così gagliarda a beneficio suo, come faceva innanzi, che si scoprisse questa pratica di monsieur d’Angiò”. także tam, później slyszymy nawet o „parole impertinenti contra S. S.” na dworze cesarskim. Dolfin do Gallia, Wiedeń 21 grudnia 1572: NBD III,6, nr 109, s. 258–262.

³² Maksymilian II do Prospera d’Arco, Wiedeń 15 listopada 1572: HHSIA, Pol. 18, fol. 59. Zauważył on, że Commendone „gallieis partibus studere, a nobis vero ... alienore animo esse”. Maksymilian II do Grzegorza XIII, Wiedeń 4 grudnia 1572: HHSIA, Pol. 18, fol. 190; AV, Segreteria di Stato, Lettere di principi 35, fol. 4.

³³ Zuñiga do Maksymiliana II, Rzym 18 grudnia 1572: HHSIA, Pol. 18, fol. 237. Zuñiga dowiedział się z rozmowy z Gallio, że Commendone wstawił się za arcyksięciem Ernestem i że on pozyskał już Litwinów i Łaskiego dla sprawy cesarskiej, „nachdem man aber damaln seinem rat nit gevolgt, möchte die sach yezt etwas zweiffelich sein”. Także on życzył sobie, „daß Eur Majestät diener ime in mehrer achtung gehalten und dieweil dasselb nit geschehen, were er dadurch vast alieniert worden”.

³⁴ Grzegorz XIII do Maksymiliana II, Rzym 18 grudnia 1572: AV, Armario [Arm.] XLIV, fol. 252; HHSIA, Pol. 18, fol. 262.

³⁵ Gallio do Commendonego, Rzym 18 grudnia 1572: AV, Pol. 172, fol. 62.

³⁶ „È ben parso un po’ strano a S. S.à che per vanità o per imprudenza deli ministri di S. M.à Chr.ma l’Imperatore habbi penetrato che” Legato favorisca Mons. d’Angiù, et n’ha fatto querela col nuntio che sta appresso di lui”. Gallio do Salviatiego, Rzym 5 stycznia 1573: ANG 12, nr 119, s. 373.

³⁷ Maksymilian II do Rožmberka i Pernštejna, Wiedeń 9 lutego 1573: HHSIA, Pol. 19, fol. 11.

³⁸ Maksymilian II do Rožmberka i Pernštejna, Wiedeń 18 lutego 1573: HHSIA, Pol. 19, fol. 95.

³⁹ Commendone do Gallia, Sulejów 4 stycznia 1573: AV, Pol. 3, fol. 7. Zdaniem Commendonego, cesarscy posłowie tak przedstawiali położenie, jakby w Polsce „alcuni di questi signoti principali siano in tutto governati et regolati da me; [...] si fingono così enormi bugie, et si arriva sino a dire ch’io habbia havuto 50.000 scudi dal re di Francia”. Commendone do Gallia, Sulejów 14 stycznia 1573: AV, Pol. 3, fol. 29.

rym zaniepokojony autor wyjaśnia, że według otrzymanych wiadomości z Wiednia, papież miałby znowu popierać jedynie kandydaturę arcyksięcia Ernesta⁴⁰.

Stosunki pomiędzy cesarzem a Commendonem nie zmieniły się⁴¹. Maksymilian nadsyłał kardynałowi tak samo nie mówiące listy, jak i Commendone jemu⁴². W swej mowie na sejmie elekcyjnym 8 kwietnia 1573 roku Commendone nie wspominał ani słowem o kandydaturze habsburskiej⁴³. Miał on — jak czytamy w jednym z niemieckich komentarzy z Warszawy — Polaków jedynie „do [utrzymania] religii katolickiej monitować, iżby żadnego innego króla niż katolickiego nie chcieli wybrać”⁴⁴, co świadczy o tym, że kuria, przynajmniej oficjalnie, pragnęła trzymać się z daleka od konfliktu pomiędzy dynastiami Habsburgów i Walezjuszy.

Reakcja cesarza na tę wiadomość pokazuje, iż w Wiedniu oczekiwano czegoś zupełnie innego: „Co się tyczy mowy kardynała Commendonego, ogarnia nas wielkie zdziwienie, że syn nasz nie został w niej wspomniany ani słowem, gdyż w pełni uważamy, iż mu z Rzymu coś całkiem innego przykazane zostało”⁴⁵. Oczywiście cesarz złożył protest u Dolfina⁴⁶, któremu przypadło znów niewdzięczne zadanie wy tłumaczenia, na ile było to tylko możliwe, polityki papieskiej.

Rzym wydawał się być całkowicie usatysfakcjonowany wynikiem elekcji w Polsce⁴⁷. Nuncjusz apostolski na paryskim dworze podkreślał decydującą rolę, którą przy tej okazji miała odegrać polityka papieska⁴⁸. Jednakże tryumf ten nie mógł zostać w pełni wykorzystany. Sekretarz stanu wysłał wprawdzie posłańca z gratulacjami do Paryża, wszystko inne musiało być utrzymywane jednak w tajemnicy⁴⁹. To z kolei próbował znów wykorzystać francuski wysłannik specjalny w Polsce, Jean de Monluc, obniżając rolę Commendonego przy wyborze Walezjusza, by tym samym podnieść swe własne zasługi⁵⁰.

⁴⁰ Salviati do Gallia, Paryż 10 lutego 1573: ANG 12, nr 135, s. 406.

⁴¹ Nawet rozmowa między legatem papieskim i cesarskim posłem, biskupem wrocławskim Martinem Gerstmannem nie pomogła wyjaśnić niezgodności. Commendone do Maksymiliana II, Sulejów 10 marca 1573: HHStA, Pol. 19, fol. 118.

⁴² Np. Maksymilian II do Commendonego, Wiedeń 28 marca 1573: HHStA, Pol. 19, fol. 269.

⁴³ S. Orzelski, *Interrigni Poloniae libri VIII (1572–1576)*. Scriptores Rerum Polonicarum, 22, Kraków 1917, s. 36–45.

⁴⁴ Zeitung z Warszawy 9 kwietnia 1573: HHStA, Pol. 20, fol. 137.

⁴⁵ „Sovil des cardinals Commendoni oration betrifft, nimpt uns hoch wunder, daß darin unsers sohns nicht mit dem wenigsten wort meldung geschicht, dann wir gänzlich dafür halten, daß ime von Rom aus ain anders seye bevolhen worden”. Maksymilian II do Roźmberka i Pernštejna, Wiedeń 28 kwietnia 1573: HHStA, Pol. 20, fol. 66.

⁴⁶ „Si dolse poi meco S.M., benchè assai modestamente, che illustrissimo legato in detta oratione non habbi mai nominato il principe Ernesto, ma solo esortato i Poloni ad eleggere un re catholico, dicendo che pensava che dovesse tenere ordine da S.S. di fare ufficio apertamente per lui”. Dolfin do Gallia, Wiedeń 29 kwietnia 1573: NBD III,7, nr 2, s. 3–7.

⁴⁷ „... non poteva veramente quel regno cader in miglior mano che dove è caduto, concorrendo ne la persona di monsieur d'Angiè tutte quelle buone parti, che si possano desiderare in un soggetto tale. Oltra che si è fuggito lo scoglio di cascar in un re heretico”. Gallio do Commendonego, Rzym 31 maja 1573: AV, Pol. 172, fol. 100.

⁴⁸ Salviati do Gallia, Moret 24 maja 1573: ANG 12, nr 183, s. 509–514.

⁴⁹ Gallio do Salviatiego, Rzym 1 czerwca 1573: ANG 12, nr 192, s. 534 i nr 193, s. 534n.

⁵⁰ „Non è dubbio alcuno che Valenza vuol essere stato solo a condurre la pratica de la elettione di Polonia per monsieur d'Angiè, et non manca di aiutarli con la sua facondia et collegati che infastidisce le persone”. Salviati do Gallia, Paryż 14 sierpnia 1573: ANG 12, nr 231, fol. 613n. Por. Salviati do Gallia, Paryż 25 czerwca 1573: ANG 12, nr 207, s. 559–563.

Wobec Wiednia kuria interpretowała wynik elekcji wręcz jako zrządzenie boskie, którego nie można było w niczym zmienić⁵¹. Strona cesarska nie była jednak bynajmniej skłonna dać temu wiarę. Przeciwnie — dwór wiedeński był nadzwyczaj niezadowolony z poczynąń legata przypisując mu dużą część winy z powodu takiego a nie innego wyniku elekcji⁵². Stosunki pomiędzy Commendonem a cesarzem oziębiły się do tego stopnia, że kardynał podczas swej podróży powrotnej z Polski musiał spotykać się z nuncjuszem Dolfinem poza murami Wiednia⁵³. Z kolei były nuncjusz w Polsce Dal Portico, utrzymujący podczas interregnum w Polsce ściśle kontakty z dworem cesarskim ku niezadowoleniu papieża, który go odwołał⁵⁴, był podejmowany w Wiedniu ostentacyjnie „con molta cortesia”⁵⁵.

Początkowe zadowolenie Rzymu z rozstrzygnięcia elekcji zostało przytłumione przez dalszy bieg wydarzeń. Król elekt nie wykazywał pośpiechu z podróżą do swego królestwa. Jakkolwiek strona francuska sygnalizowała Rzymowi, że wizyta desygnowanego nuncjusza polskiego nie byłaby pożądana we Francji⁵⁶, Lauro zatrzymał się latem 1573 roku w Paryżu, następnie zaś wrócił do Italii. Mając w pamięci niedawne zadrażnienia z dworem cesarskim rozważano nawet plan podróży nuncjusza do Polski przez terytorium osmańskie⁵⁷. Pełnomocnictwa i inne ważne papiery dla Laury były wysyłane zamiast przez Wiedeń raczej przez Wenecję, o czym nie poinformowano resztą Dolfina⁵⁸.

Pomiędzy nominacją a pojawieniem się w Rzeczypospolitej nuncjusza pod koniec stycznia 1574 upłynęło 18 miesięcy, co związane było z wyczekiwaniem na przybycie króla elekta. Lauro dotarł do Polski w sam czas na ceremonie egzekwiiw zmarłego i koronację nowego władcy w lutym 1574 roku. 16 maja 1574 roku opublikowano *pacta conventa* i stan niepokoju wydawał się w Polsce na razie zażegnany. Po ucieczce króla polskiego w czerwcu 1574 roku rozpoczynał się *de facto* okres drugiego bezkrólewia.

Analiza papieskiej polityki podczas bezkrólewia w drugiej połowie XVI stulecia ujawnia pewne podobieństwa. Mianowicie, od samego początku nie obstawiano otwarcie jednej z kandydatur, lecz postępowano krętymi ścieżkami tajnej dyplomacji — tajnej w najprawdziwszym tego słowa znaczeniu — gdyż papież, jako *padre comune*, musiał znaleźć się przecież w końcu po stronici zwycięzcy. By zachować twarz, kuria

⁵¹ Rezultat „vienne da la mano et volontà di Dio, et non si lasciano trasportare dal desiderio del’interesse, et commodo privato”. Gallio do Commendonego, Rzym 31 maja 1573: AV, Pol. 172, fol. 100. Wbrew Dolfinowi winę za rezultat wyborów przypisano Habsburgom. Poinformowano go, że wybory zostały przegrane „per colpa di quelli che non hanno lasciatio eseguir li ordini et consigli buoni presi da principio”. Gallio do Dolfina, Rzym 31 maja 1573: NBD III,7, nr 21, s. 52–54.

⁵² Dolfin do Gallia, Wiedeń 19 maja 1573: NBD III,7, nr 14, s. 32–35. W Wiedniu wzrastało podejrzenie, „che N.S. l’avesse dato ordine espresso all’Illustrissimo legato, che dovesse fare uffici per monsieur d’Angiò contra il principe Ernesto”. Dolfin do Gallia, Wiedeń 27 maja 1573: NBD III,7, nr 18, s. 42–48.

⁵³ Commendone do Gallia, Klosterneuburg 3 listopada 1573: AV, Pol. 3, fol. 485; por. Dolfin do Gallia, Wiedeń 6 listopada 1573: NBD III,7, nr 104, s. 230–233.

⁵⁴ Gallio do Dal Portica, Rzym 31 maja 1573: AV, Pol. 172, fol. 105.

⁵⁵ Dolfin do Gallia, Wiedeń 2 października 1573: NBD III,7, nr 82, s. 189n.

⁵⁶ „... non pare que convenga che il re di Polonia del tutto cominci ad apparire come Re, et essercitare la potestà regia mentre sta nelo stato del fratello, et prima che da suoi populi sia in Polonia ricevuto”. Salviati do Gallia, Paryż 25 czerwca 1573: ANG 12, nr 207, s. 559–563. Por. Lauro do Gallia, Paryż 23 lipca 1573: ANP IX,1, nr 35, s. 52–54.

⁵⁷ Gallio do Laura, Rzym 15 czerwca 1573: ANP IX,1, nr 22, s. 32.

⁵⁸ Gallio do Dolfina, Rzym 5 grudnia 1573: NBD III,7, nr 123, s. 270–273 i Gallio do Dolfina, Rzym 12 grudnia 1573: NBD III,7, nr 127, s. 279n. Por. Dolfin do Gallia, Wiedeń 26 grudnia 1573: NBD III,7, nr 135, s. 298–303. Jak źle wyglądało porozumienie między stronami, pokazuje także fakt, iż Dolfin list od Laura napisany 17 października otrzymał dopiero 14 stycznia 1574 roku.

była gotowa poświęcać swych dyplomatów w myśl pragmatycznej racji stanu. Zarówno Vincenzo Dal Portico w trakcie pierwszego, jak i Annibale di Capua podczas trzeciego bezkrólewia popadli w Rzymie w niełaskę. Jedyne Lauro podczas drugiego bezkrólewia miał to szczęście, iż akurat interregnum zakończyło się w sposób dla niego pomyślny. Lauro był bowiem jedynym nuncjuszem w tej epoce, który po powrocie do Rzymu został mianowany kardynałem. Jak widać, bycie nuncjuszem w Polsce podczas interregnum bynajmniej nie sprzyjało dalszej karierze duchowej.

Kurii rzymskiej zależało przede wszystkim na utrzymaniu i wzmocnieniu w Rzeczypospolitej katolicyzmu. Prowadziło to do popierania najsilniejszego z katolickich kandydatów, czyli w pierwszym rzędzie Habsburgów, wyłączając jednakże kandydaturę samego Maksymiliana II, którego stosunek do Kościoła katolickiego nie wydawał się jednoznaczny, o czym dobitnie może świadczyć choćby użycie w cesarskiej służbie dyplomatycznej konwertyty, byłego biskupa Pécsu Andrzeja Dudycza.

Podczas gdy papież w roku 1566, jak wyżej wspomniano, zaczął przejawiać zainteresowanie kwestią następstwa tronu w Polsce, cesarz Maksymilian II już w roku 1565, jeszcze zanim królowa Katarzyna opuściła ostatecznie Polskę, zlecił Andrzejowi Dudyczowi wstępne rozpoznanie szans dla ewentualnej kandydatury habsburskiej⁵⁹. Dudycz przebywając w Polsce, jednakże wskutek swego małżeństwa w 1567 roku nie będąc już powoływany do misji dyplomatycznych, utrzymywał intensywne kontakty z małopolskim środowiskiem protestanckim⁶⁰.

W trakcie pierwszego bezkrólewia, po zatrzymaniu cesarskich posłów przez Piotra Zborowskiego, cesarz poprosił Andrzeja Dudycza we wrześniu 1572 roku ponownie o współpracę⁶¹. Dudyczowi było to na rękę; starał się o oficjalną misję w służbie cesarskiej⁶². Jednak pomimo życzeń posłów Maksymiliana Dudycz nie przybył na sejm elekcyjny w Warszawie⁶³. Na mniejszą skalę musiał wszak działać na rzecz partii habsburskiej w Polsce, co znalazło wyraz w pochwalach posłów Maksymiliana: „... tak korzystamy również z usług Dudycza [...], gdyż on jest u nich [tj. Polaków] w wielkim poważaniu i prawie za wyrocznie uważany”⁶⁴. Cel, jaki postawił sobie Dudycz, został osiągnięty — jego osoba i autorytet okazały się w oczach cesarza niezbędne i latem 1573 został wysłany jako cesarski *secretarius et intermuntius* do Polski⁶⁵.

To powtórne wykorzystanie Dudycza wzbudziło niezadowolenie kurii. Wiedeński nuncjusz Dolfin przypominał wręcz, iż Dudycz nie był przecież żadnym zwykłym heretykiem, lecz został w Rzymie oficjalnie ekskomunikowany, co ogłoszono także w katedrze św. Stefana, „però con lui non si converebbe néanco parlare, nonché honorarlo come si è fatto”⁶⁶, stąd też Dolfin interweniował u cesarza⁶⁷. Ten z kolei

⁵⁹ Instrukcja dla Dudycza, Wiedeń 17 lutego 1565: HHStA, Pol. 12, fol. 17.

⁶⁰ Dudycz do Maksymiliana II, Piotrków 28 kwietnia 1567: HHStA, Pol. 13, fol. 33n.

⁶¹ Maksymilian II do Dudycza, Bratysława 30 września 1572: Andreas Dudithius, *Epistulae*, pars 2: 1568–1573, Budapest 1995 [odtąd: Dudithius 2], nr 279, s. 345n.

⁶² Dudycz do Gerstmann, Kraków 25 marca 1573: Dudithius 2, nr 285, s. 389–392.

⁶³ Gerstmann do Dudycza, Urzędów 20 marca 1573: Dudithius 2, nr 283, s. 386. Dudycz do Roźmberka i Pernštejna, Kraków 22 kwietnia 1573: Dudithius 2, nr 288, s. 396–398.

⁶⁴ Roźmberk i Pernštejn do Maksymiliana II, Urzędów 14 marca 1573: HHStA, Pol. 19, fol. 180.

⁶⁵ Memoria dla Dudycza, Wiedeń 21 czerwca 1573: HHStA, Pol. 20, fol. 77. List uwierzytelniający dla Dudycza, Wiedeń 13 lipca 1573: HHStA, Pol. 21, fol. 35.

⁶⁶ Dolfin do Gallia, Wiedeń 18 czerwca 1573: NBD III, 7, nr 30, s. 73–78.

⁶⁷ Dolfin do Gallia, Wiedeń 25 czerwca 1573: NBD III, 7, nr 33, s. 82–85.

odpart na to, że przecież także poseł francuski w Polsce, Jean de Monluc, został ekskomunikowany⁶⁸. Również papieski sekretarz stanu Tolomeo Gallio postrzegał nominację Dudycza jako „una cosa tanto indegna”⁶⁹. Gdy jednak używał on w korespondencji do Dolfina w Wiedniu neutralnego określenia „il Duditio”, to w liście z tego samego dnia (10 kwietnia 1574 roku) do nuncjusza w Polsce Lauro określał Gallio cesarskiego posła już mianem „uno apostata cos’ infame et vituperoso”⁷⁰.

Jeśli Maksymilian II w trakcie drugiego interregnum został wybrany polskim królem, było to zasługą w dużej mierze właśnie Andrzeja Dudycza. Fundament pod ten sukces położył Dudycz jesienią 1573 roku, jeszcze zanim Henryk Walezy przybył do Polski. Dyplomacja papieska podczas drugiego bezkrólewia nie tylko zaakceptowała osobę Dudycza, lecz również okazała na tyle giętkości, by z nim podjąć współpracę. Aktualna polityka papieska uprawiana była zatem wedle dewizy: „la vera et buona strada è una sola, cioè del servitio di Dio et de la sua santa religione”⁷¹.

Die päpstliche Politik gegenüber Polen während des Ersten Interregnums

Das erste Interregnum in Polen stellt sowohl außenpolitisch, als auch innenpolitisch, verfassungs- und kirchengeschichtlich einen bewegten Zeitraum und einen wichtigen Abschnitt in der Geschichte des Landes dar und fand deshalb auch die Aufmerksamkeit der ausländischen Herrscher. In der durch eine evangelische Bewegung gespaltenen Republik kam es zu keiner kirchlichen Reform und Einheit; die apostolischen Nuntien bildeten hier neben der lokalen Geistlichkeit eine zweite einflussreiche Kirchenmacht.

Nach dem Tode König Sigismund Augusts dachte man von päpstlicher Seite natürlich an die Unterstützung eines gut katholischen Herrschers und hatte in erster Linie einen Habsburger vor Augen. Der „legatus a latere” Commendone wurde vom Staatssekretariat beauftragt, die Wahl eines Sohnes von Kaiser Maximilian zu befördern helfen. Doch bald kam es nicht nur mit den kaiserlichen Gesandten zu Differenzen, sondern es wurde auch deutlich, wie wenige Anhänger eine habsburgische Kandidatur in Polen finden würde. Die Weisungen aus Rom zielten jetzt auf eine Unterstützung des französischen Bewerbers Henri d’Anjou, ohne aber diese Kehrtwende offen einzugestehen.

Die päpstliche Politik während der Interregna verfolgte eine, im wahrsten Sinne des Wortes, Geheimdiplomatie mit allen ihren Verwirrspielen, denn als „padre commune” mußte und wollte man letztlich auf der Seite des Gewinners stehen. Um das Gesicht zu wahren, fiel es der Kurie dabei nicht schwer, ihre Diplomaten der Staatsräson zu opfern.

⁶⁸ Dolfin do Gallia, Wiedeń 23 lipca 1573: NBD III, 7, nr 50, s. 114–118.

⁶⁹ Gallio do Dolfina, Rzym 10 kwietnia 1574: NBD III, 7, nr 186, s. 437n.

⁷⁰ Gallio do Laura, Rzym 10 kwietnia 1574: ANP IX, 1, nr 87, s. 172n.

⁷¹ Gallio do Commendonego, Rzym 28 marca 1573: AV, Pol. 172, fol. 88.

ul. Bednarska 20A, 00–321 Warszawa
tel. 635 49 73
fax: 664 88 20

KONFESJA SANDOMIERSKA

reprint I wydania z 1570 roku [twarda oprawa, futerał]

z wprowadzeniami:

historycznym **Urszuli Augustyniak**

i historycznoliterackim **Rafała Leszczyńskiego**

[broszury w językach: polskim, niemieckim lub angielskim]

oraz transkrypcja, komentarze i opracowanie filologiczne
Krystyny Długosz–Kurczabowej [w oddzielnym tomie]

[format A5, łącznie ponad 700 stron druku]

Do nabycia we wszystkich księgarniach naukowych
oraz w sprzedaży wysyłkowej